

Eduard Krekovič, Elena Mannová, Eva Krekovičová (eds.): Mýty naše slovenské

Bratislava, Historický ústav SAV, Ústav etnológie SAV a Sociologický ústav SAV, Academic Electronic Press, 2005, 248 s.

Mýty sú samozrejmom a neuvedomovanou súčasťou nášho každodenného života. Pomáhajú nám pri vytváraní osobnej, ale i kolektívnej identity, sú často „tmelom“ spoločnosti, majú významnú sociabilitnú funkciu. Mýty sú aj pre jednotlivca často oporou, naspôsobujú v našom myslení zdanlivú jednoduchosť a istotu. Na druhej strane sú však mýty často zneužívané na dosiahnutie rozličných mocenských cieľov či na legitimizovanie režimov najrôznejšieho (a hlavne nedemokratickeho) druhu. Ak všeobecne v spoločnosti platí, že mýtus môže byť dobrý sluha, ale zlý pán, tak vo vede (predovšetkým v historiografii) je to trochu komplikovanejšie. Historiografia by sa na rozdiel od mýtu, ktorý voľnejšie pracuje s historickou skutočnosťou, mala pridržať reality a faktov. Otázkou však zostáva výber relevantných faktov, na základe ktorých sa rekonštruuje minulosť. Zamlčaním skutočností a selektívnym výberom udalostí sa totiž dá zrekonštruovať síce formálne pravdivá, ale k mytológii sa približujúca história.

Niekoľko boľavých miest slovenskej histórie, ktoré boli často prekrúcané alebo zamlčované, odhaľuje recenzovaná kniha *Mýty naše slovenské*. Jej základom je 25 textov slovenských spoločenských vedcov (najmä historikov, ale i etnológov, archeológov, folkloristov, sociológa, politológa či orientalistu) uverejňovaných v roku 2003 v denníku *Sme* ako seriál o slovenských národných mýtoch. Hlavnou myšlienkou tohto seriálu bolo „upozorniť na skutočnosti nie vždy interpretované v súlade s historickými faktami alebo zneužívané ideológiami“.

Texty v publikácii sú zoradené chronologicky, začínajú analýzou počiatkov Slovenska ako historicky ohraničeného územia so špecifickým etnikom, pokračujú Pribinom, Svätoplukom, Cyrilom a Metodom, Matúšom Čákom Trenčianskym, Jurajom Jánošíkom, Ľudovítom Štúrom, Milanom Rastislavom Štefánikom, Andrejom Hlinkom, Jozefom Tisom a Gustávom Husákom. Okrem mytologizovania osobností si autori všimajú i mýty týkajúce sa istej lokality (Devín, Martin, Nitra), režimu (Slovenská republika 1939 – 1945, budovanie komunizmu) či všeobecné mýty týkajúce sa charakteristik a osudov slovenského národa.

V úvodnej štúdii Elena Mannová charakterizuje mýty a mytológie vo všeobecnosti a sleduje ich význam, pôvod, ako aj ich vedecký výskum. Upozorňuje tiež na podobnosti rozličných národných mytológií – tu by sa však žiadalo viac poukázať na špecifikum Slovenska – istý „fázový posun“ a oneskorenie národného obrodenia, ktorý je zodpovedný i za stav, že v období, keď okolité národy svoje mýty už postupne demaskovali (predovšetkým v druhej polovici 19. storočia), my sme si ich ešte len utvárali. Elena Mannová sa však tiež venuje iným špecifikám slovenských mýtov, ktoré klasifikuje na trpiteľské (mýtus tisícročnej poroby, mýtus obete dejín, mýtus plebejskosti), mýty stredu (sústredenie najlepších kvalít a hodnôt, „sprostredkovateľstvo“ medzi západom a východom), mýty rebelantstva (Jánošík) či mýty menšieho zla (Tiso, Husák).

Autori, ktorí píšú o mýtoch, si môžu zvoliť dva základné prístupy. Môžu sa zamerať na vznik a vývoj mýtu alebo naopak, sledovať historickú skutočnosť, ktorá ho vyvracia. Tu je potrebný dôsledný historiografický opis udalosti či osobnosti, ktorá je v spoločnosti mytologizovaná. Je to teda akési „naprávanie“ obrazu minulosti, ktoré asi najviac prináleží historikom. Najväčšia časť textov v knihe je napísaná ako syntéza oboch prístupov s dôrazom na objasnenie historickej skutočnosti, ale i s odkazmi na histórie jednotlivých mýtov. Dozvieme sa napríklad, že Pribinu, Svätopluka ani Matúša Čáka Trenčianskeho nemožno označovať ako Slovákov, a to i napriek tomu, že si ich slovenskí národovci v rozličných obdobiach privlastňovali. Pomenovanie Veľkomoravská ríša vzniklo až dodatočne, v 9. storočí sa tak toto kniežatstvo rozhodne nevolalo. Faktom tiež je, že christianizácia Slovenska je jednoznačne dielom latinských kňazov a teda západu a nie mytologizovaných Cyrila a Metoda a ich byzantskej misie. Juraj Jánošík zbíjal iba necelý rok, nikdy neštudoval v cirkevnom seminári a nerozdával majetok chudobným, Milan Rastislav Štefánik neovládal spisovnú slovenčinu, hovoril iba rodným západoslovenským dialektom a z Andreja Hlinku sa stal bojovník za samostatný slovenský štát až po smrti. Gustáv Husák bol pragmatik posadený mocou, ktorý po vpáde vojsk Varšavskej zmluvy využil situáciu, predral sa na čelo strany, premenil sa z reformátora na normalizátora a zároveň presadil model federácie, ktorá v skutočnosti nikdy ako federácia nefungovala. Mýtus sociálnej spravodlivosti v období rokov 1948 – 1989 spochybňujú napríklad skutočnosť z oblasti zdravotnej starostlivosti, keď stranícke špičky mali vlastné tzv. štátne sanatóriá a ani ostatní občania si neboli v zdravotnej starostlivosti rovní – „na receptoch bola vyznačená číselná stupnica 0 – 9, podľa ktorej sa predpisovali a vydávali lieky pracujúcim roztriedeným do kategórií podľa miery ich užitočnosti pre štát. Deti a dôchodcovia si boli rovní v kategórii „0“.“ (Marína Zavacká, *Mýty budovania komunizmu*, s. 236)

Další prístup si zvolili autori, ktorí sa snažili analyzovať samotný mýtus – jeho vznik, pretrvávanie či jeho funkcie v spoločnosti. Pri takejto analýze sa môže uplatniť i širšie spektrum spoločenských vedcov. Zaujímavé je uvažovanie Andreja Findora o „tisícročnej porobe“ slovenského národa, ktorú pomenúva ako národný chiliazmus (tisícročné očakávanie). Pozoruhodné je i pomenovanie slovenského „mýtu obete“ (Vladimír Krivý, Elena Mannová), ktorý ale, ako upozorňujú autori, nie je v stredoeurópskom priestore ničím výnimočným. Výnimočným je však jeho pretrvávanie – od už spomínaného mýtu tisícročnej poroby cez vnímanie Slovenska v rokoch 1918 – 1938 ako „českej kolónie“, infiltrovanie Slovenska „cudzími“ totalitnými ideológiami – fašizmom, komunizmom, až po vnímanie Slovenska ako obete ekonomickej transformácie po r. 1989. V tejto súvislosti je však zaujímavé, že s národným mýtom obete korešpondujú i najuznávanejšie slovenské osobnosti. Na vrchole slovenského panteónu sídli podľa prieskumu *Kolektívne identity na súčasnom Slovensku* (2004) trio Alexander Dubček, Ľudovít Štúr a Milan Rastislav Štefánik. Všetci traja nielenže zomreli tragickou smrťou, ktorá sa v národnej mytológii môže veľmi ľahko zmeniť na smrť martýrsku, ale navyše Dubček i Štúr prežili život naplnený z hľadiska ich ambícií skôr sklamaniami ako úspechmi. Ich

osud však iba korešponduje s popretfhanou históriou, ktorá vládne tomuto európskemu priestoru už prinajmenej 200 rokov. My Slováci asi nemôžeme mať na vrchole nášho národného panteónu bohatú, vyrovnanú a úspešnú osobnosť, ktorá prežije šťastný život a realizuje v ňom svoje predstavy. Takáto osobnosť by vzhľadom na slovenské dejiny a striedanie štátov, režimov a ideológií bola totiž nevyhnutne osobnosťou oportunistickou.

Mýtus obete je, ako spomenuli Vladimír Krivý a Elena Mannová, použiteľný i na prehodenie histórie Slovenskej republiky v rokoch 1939 – 1945. V tejto súvislosti by určite bolo ešte výraznejšou demytologizáciou nielen poukazovanie na rozličné mýty zástancov vtedajšieho režimu (čo je v dnešnej situácii aktivizácie rôznych pseudo-fašistických hnutí oslavujúcich Tisov režim iste potrebné a chvályhodné), ale i demaskovanie mýtu o Slovensku ako obeti nemeckého fašizmu. Tisov režim bol síce totalitný, ale podporovala ho veľká časť slovenskej spoločnosti. Povstanie slovenskú spoločnosť nezjednotilo, ale rozdelilo na prorožimistickú a antifašistickú časť. Zaujímavé, ale asi neuskutočniteľné by bolo zistenie, koľko Slovákov bolo v každom z týchto táborov. Je skutočným historickým paradoxom, že Slovensko v 20. storočí bojovalo v dvoch svetových vojnách na strane porazených, ale po vojne sa ocitlo na strane víťazov. Na Slovensko sa presne hodí aforizmus Josepha Hellera z knihy Hlava 22, ktorý pôvodne hovorí o histórii Talianska. Podľa neho totiž nie je až také dôležité vojnu vyhrať, ale ozajstné umenie je prehrať vojnu a vedieť, ktorú vojnu a ako môžeme prehrať.

Trocha terminologicky problematická sa mi zdá pasáž, ktorá hovorí o demýtizovaní vzniku slovenského národa. Viacerí autori (Ján Steinhübel, Vladimír Turčan) tu totiž hovoria o „stredovekom slovenskom národe“. Ján Steinhübel tvrdí, že pre jeho vznik bolo zásadné Nitrianske kniežatstvo, Vladimír Turčan vyzdvihuje úlohu vzniku uhorského štátu a vymedzovanie slovanského obyvateľstva voči Maďarom. Pre sociológa je však pojem „stredoveký národ“ terminologicky veľmi nešťastný. Národ sa totiž v sociológii chápe ako entita, ktorá sa utvorila až paralelne a v súvislosti s procesmi modernizácie, teda o niekoľko storočí neskôr. Národ v sociologickom poňatí má kvalitatívne úplne iné znaky ako akákoľvek stredoveká etnická skupina. V stredoveku totiž nemožno uvažovať o koncepcii rovnosti všetkých príslušníkov národa, problematickou sa zdá i úroveň komunikácie vo vnútri etnickej skupiny a v neposlednom rade i národná identita sa môže utvárať až na základe modernizačných procesov. Správnejšia (ale menej elegantná) by bola napríklad terminológia, ktorú používajú niektorí autori (napr. Miroslav Hroch) a ktorá pracuje s pojmom „etnická skupina“ alebo „slovenské etnikum“, z ktorého sa neskôr s rozpadom feudalizmu môže, ale nemusí vyvinúť moderný národ. Nazývať stredovekú pospolitost národom nesie so sebou riziko sklúznutia do primordialistických koncepcií národa, ktoré sú vlastne druhom vedeckého mýtu. Toto je však skutočne iba okrajový terminologický problém, ktorý neuberá nič na kvalite tejto publikácie.

Kniha *Mýty naše slovenské* je však fascinujúca nielen svojou informatívnou hodnotou. Skutočne kúzelných a niekedy i úsmevných (upozorňujem predovšetkým na ženu – budovateľku na strane 225) je i 62 dobových reprodukcii fotografií, plagátov, obrazov či pohľadníc. Jednotlivé texty sú napísané na veľmi dobrej literárnej úrovni (vynikajúca je napríklad esej Ivana Kučmu, ktorý sa zaoberá mestom Martin) a neraz obsahujú i rôzne humorné postrehy či skutočné príbehy viažuce sa k mýtom. Súčasťou každého textu je i odporúčaná literatúra. Kniha má šancu osloviť širší okruh verejnosti, ale na strane druhej je cenným zdrojom poznatkov i pre akademickú obec. Treba len dúfať, že podobných publikácií vyprodukuje slovenskí spoločenskí vedci v budúcnosti čo najviac. Písanie takýchto kníh a prípadná intelektuálna diskusia nad ich obsahom je totiž na Slovensku stále menej častá ako zneužívanie a fabrikovanie najrôznejších a nielen národných mýtov. To, že sa tejto knihe už istú intelektuálnu diskusiu rozprúdiť podarilo, dokazuje cyklus textov Rudolfa Chmela uverejňovaný na prelome augusta a septembra 2005 v prílohe Fórum denníka Sme. Ako autor sám priznáva, toto jeho „letné uvažovanie“ bolo priamo inšpirované knihou *Mýty naše slovenské*. Ak teda v úvodnej štúdii Elena Mannová upozorňuje na mýty, ktoré v tejto publikácii chýbajú (je to predovšetkým mýtus Alexandra Dubčeka a tiež formujúci sa mýtus nežnej revolúcie), tak absenciu textu o Alexandrovi Dubčekom, podľa prieskumov verejnej mienky v slovenskej spoločnosti najuznávanejšej osobnosti, čiastočne nahrádza práve pokus Rudolfa Chmela, ktorý sa pokúsil o prehodenie Dubčekovho mýtu a skonštatoval, že tento mýtus má šancu prežiť iba vtedy, ak sa pretransformuje z mýtu svetového a ideologicko-politického (Dubček predstavoval socializmus s ľudskou tvárou) na mýtus národný, k čomu aj tenduje. Napriek tomu je však osobnosť Alexandra Dubčeka pre historikov stále otvorenou témou, ktorá si určite zaslúži dôkladné prehodenie.

Zložitejšie je to s chýbajúcim textom o mytologizácii nežnej revolúcie, ktorý čiastočne nahrádza postreh Ľubomíra Liptáka, že sa tu vytvára mýtus, ktorý hovorí, že štrnganie kľúčmi na námestiach porazilo komunistický režim. K tomu sa asi dá dodať už iba vtip poľského disidenta Adama Michnika, ktorý, ako sám hovorí, si požičal od priateľov z Prahy: „Čo sa musí stať aby Rusi odišli? Sú dve možnosti – racionálna a zázračná. Racionálna možnosť je, že svätý Juraj, čo zabil draka, príde k Visle a sovietsku armádu vyženie. A zázrak? Keby odišli sami.“ Gorbačovova perestrojka, ktorá svojimi nezamýšľanými dôsledkami viedla až k pádu režimu v Československu, teda bola zázrakom.

Je pochopiteľné, že mýty, ktoré na nás aktuálne pôsobia, ktoré majú najväčšiu vitálnu silu, sa odstraňujú najťažšie. Dubček je doteraz najuznávanejšou slovenskou historickou osobnosťou, „nežná revolúcia“ je pre nás symbolom aspoň oneskoreného odporu voči komunistickému režimu. Je ťažké priznať si, že i Dubček i nežná revolúcia boli viac produktom doby a okolností ako vlastnej vôle a zámerov. Tieto, ale ešte i ďalšie demytologizácie teda na nás ešte čakajú a treba len dúfať, že budú napísané rovnako pútavo a kvalitne ako texty v knihe *Mýty naše slovenské*.

Robert Klobucký